

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 31

2015

Београд Belgrade

**ЂУРИНЕ ЋЕЛИЈЕ НА РУДНИКУ:
ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ
ИСТРАЖИВАЊА У 2014. И 2015. ГОДИНИ**

Дејан Радичевић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за археологију

Владан Миливојевић

Народни музеј, Аранђеловац

Дејан Црнчевић

Историјски институт, Београд

e-mail: dradicev@f.bg.ac.rs

Претходно саопштење

Примљено: 10. 11. 2015.

УДК: 902.2(497.11)''2013/2015''

Прихваћено: 25. 12. 2015.

904:726''653''(497.11)

Апстракт: *У раду се прелиминарно публикују резултати истраживања обављених у последње две године на локалитету Ђурине ћелије у рудничком селу Манојловцима. Унутрашњост манастирске цркве истражена је до нивоа пода, настављено је ископавање конака и започето је истраживање гробова северно од цркве. Испод цркве и конака откривени су старији зидови, али је питање њиховог датовања остало отворено. На основу прелиминарне анализе фресака сачуваних на зидовима, црква је највероватније живописана почетком XV века. Покретни налази сведоче да се у манастиру живело током XVI и XVII века. По свој прилици запустео је крајем XVII века.*

Кључне речи: *Рудник, Ђурине ћелије, манастир, црква, живопис, некропола, надгробни споменици*

У литератури је већ било говора о археолошким истраживањима локалитета Ђурине ћелије у Манојловцима, на северним падинама Рудника. Пробним радовима у 2013. години, на омањем платоу изнад Калуђерског потока, потврђено је предање о постојању манастира (Радичевић и Миливојевић 2013, 79–94). Откривени су остаци мање, једнобродне цркве, затим манастирског конака непосредно уз њу, као и део потпорног (оградног?) зида са западне стране цркве и конака (сл. 1).

На цркви су уочене две грађевинске фазе. Првобитно је била дуга око 6,70 м и широка највише 4,86 м, а најмање 4,70 м уз западни зид. Оријентисана је исток–запад, са мањим одступањем ка северу. На источној страни

сводом. Унутрашњи простор био је раздвојен олтарском преградом која се налазила на 2,74 м од улаза у цркву. Унутар олтарског простора, у северном зиду очувана је ниша за вршење проскомидије, испод које се у нивоу пода налази ограђен отвор за отицање воде.

Другој грађевинској фази припада дозиђивање припрате са западне стране цркве. Дужина припрате износи 3,30 м, а ширина од 4,50 до 4,74 м. На средини западног зида налазио се улаз. Грађена је плочастим каменом, што се јасно разликује од начина зидања првобитне цркве. Приликом доградње припрате старији улаз у цркву, широк 1,40 м, сужен је на 0,60 м. Истој фази градње приписана су и спољна ојачања уз оба рамена апсиде, приздана у дужини од 1,50 м. Зидана су на исти начин као припратата.

Унутрашњост цркве је била живописана. Већ приликом пробних радова у 2013. години откривене су мање површине под фрескама у северо-западном углу брода, испод нише за проскомидију и на северној половини апсидалног зида. За разлику од првобитне цркве, унутрашњи зидови припрате нису живописани, већ само омалтерисани. Само су се на првобитно спољном лицу западног зида цркве уочавали трагови црвенкасте боје, што је навело на помисао да су споља зидови цркве, пре додавања припрате, били омалтерисани и црвено обојени (Радичевић и Миливојевић 2013, 87).

Археолошка истраживања у 2014. години

У наставку ископавања довршено је истраживање унутрашњости цркве до нивоа пода (сл. 2).¹ Испод површинског слоја шумског хумуса ископан је интензиван шут од обрушеног свода и зидова, чија дебљина је досезала и до 2,2 м. На појединим местима шут је ископан до пода, док се понегде испод шута наилазило и на слој светломрке земље прошаран грумењем кречног малтера, који је налегао непосредно на под. Дебљина овог слоја износила је до 0,10 м.

Уклањањем шута у олтару откривено је постоље за часну трпезу, очувано у висини од 0,70 м. Кружно је озидано каменом и кречним малте-

¹ Ископавања су обављена у организацији Народног музеја у Аранђеловцу од 21. 07. до 11. 09. и од 2. 10. до 01. 11. 2014. Финансирана су средствима Министарства културе и информисања Републике Србије, СО Топола, СО Аранђеловац и Народног музеја у Аранђеловцу. Руководилац радова био је др Д. Радичевић, доцент Одељења за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, а археолошку екипу сачињавали су: В. Миливојевић, кустос Народног музеја у Аранђеловцу, Д. Ћирковић, археолог из Чачка и Ј. Ненадовић, апсолвент археологије из Јарменоваца. При изради техничке документације помоћ је пружила Ј. Марјановић, археолог из Горњег Милановца.

Сл. 2. Манастирска црква, јужна половина ископана до пода
 Fig. 2. Monastery church. Southern half excavated down to the floor

ром, а потом и омалтерисано. У непосредној близини је у шуту пронађена већа камена плоча приближно правоугаоног облика, димензија 1,01 x 0,51 м, са малим кружним удубљењем у центру једне од дужих бочних страна. За ово удубљење је претпостављено да је могло служити за похрањивање светих моштију, на основу чега би се дало закључити да се ради о плочи часне трпезе. Међутим, у наставку истраживања пронађена је још једна плоча. Затечена је наслоњена на стопу часне трпезе, са источне стране. Кружног је облика, а пречник јој износи 0,85 м. Није искључена могућност да је она коришћена на олтару, мада је обликом неубичајена за ту намену, а углачаност горње површине наводи на закључак да се по њој ходало и да је могла бити коришћена у поду.

Под у броду је направљен од камених плоча неправилног облика које су положене на танку малтерну подлогу. Унутар олтарског простора под је виши за око 0,10–0,15 м од пода у броду, а раздваја их лежиште за дрвену греду некадашње олтарске преграде. У централном делу брода, на свом месту, остао је сачуван део мермерне амвонске плоче, која је била кружна и пречника око 0,47 м. Без орнамента је, углачане горње површине, благо угнуте ка центру. Већи део је одломљен приликом прекопавања северне половине цркве и пронађен је у шуту.

За разлику од северне половине брода, где је под уништен прекопавањима трагача за благом, у јужном делу је готово у целини очуван (сл. 3). Приликом истраживања није подизан. Недостајала је само једна плоча у простору ђаконикона, захваљујући чему је откривено да се у овом делу олтара испод пода налази јама. Укопана је у самом углу, уз унутрашње лице темеља. Неправилног је облика, димензија 0,60 x 0,75 м и дубока 0,64 м. Била је покривена са три подне плоче, док су унутар ње, под приближно правим углом, насатице постављене две плоче. У земљи којом је јама била делимично испуњена, било је шута са фрагментима фресака, пронађена је и фрагментована гвоздена алатка (сл. 8/2), аморфни комад олова и део обода посуде од фајанса. Други део обода исте посуде пронађен је 2013. године у испуни пљачкашког укопа у северо-западном углу брода. За јаму је, на основу положаја у храму, као и начина укопавања и прекривања, закључено да би могла представљати скривницу. Није установљено када је дошло до подизања подних плоча – поклопница јама. Очигледно је било да је земља постепено продирала у унутрашњост јама и након рушења цркве.

Покретних налаза је у унутрашњости цркве било мало. У шуту су проналажени тесаници сиге (сводари) и гвоздени кованице. На доњој коти шута, у олтарском простору, пронађена су још два дела керамичког свећњака пронађеног у северној половини претходне године (Радичевић и Миливојевић 2013, 84, Т. I/6). У слоју светломрке земље испод шута било је фрагмената фресака и неколико гвоздених клинова. У истом слоју пронађена је и половина највероватније лоптастог ажуреаног дугмета, а можда и

Сл. 3. Под у јужној половини брода

Fig. 3. Monastery church. Interior looking westwards. Floor.

Сл. 4. Делови живописа на апсидалном зиду

Fig. 4. Monastery church. The wall painting on the apsidal wall

главе украсне игле (сл. 8/1). Обе врсте предмета коришћене су током дужег временског периода од XV до XVII века (Зечевић 2006, 172–173, кат. 32–33, 222–223, кат. 112–113, са старијом литературом).

У шуту су били бројни фрагменти живописа. На појединима су очувана слова, затим драперије, делови нимба и архијерејске одежде. Било их је и са урезима, чије значење није одгонетнуто. Јужне зидове цркве иначе карактерише знатно боља очуваност фресака на зидовима него што је то било у северном делу. Однос између делова живописа у броду и олтарском простору указује да је у време осликавања цркве олтарска преграда већ била постављена. На апсидалном зиду фреске су очуване до висине од 1,57 м, мерено од нивоа пода. Овде је изнад слабије видљивог сликаног сокла, са представом набораних завесица, делимично сачувана композиција *Служба архијереја Агнецу* (сл. 4). Од три фигуре архијереја на јужној половини зида апсиде, најбоље је очувана фигура првог у низу, до висине груди, док су други и трећи архијереј претрпели знатнија оштећења. Фигура четвртог архијереја, првог у низу на северној половини апсидалног зида, сачувана је незнатно, само стопало и део стихара. На јужном и делимично на западном зиду наоса опстао је само сликани сокл, до висине од 0,80 м, али су боје интензивније од боја сокла у олтару. Реч је о представама које имитирају мермерну оплату.

Према прелиминарним проценама, фреске у цркви на Ђуриним ћелијама су високог уметничког квалитета и могле би се одредити у прве деценије XV века.² У недостатку других елемената који би омогућили прецизније датовање цркве, хронолошко одређење живописа узима се као најближе времену њене градње. На другој страни, за одређивање времена до када је била у функцији, од значаја је новац цара Фердинанда II (1619–1637), пронађен у броду, непосредно изнад пода.³

Ископавањима у јужној половини припрате уклоњен је слој шута дебљине до 1,30 м, па потом и слој светломрке земље са кречним малтером дебео до 0,20 м. Испод овог слоја наишло се на под од камених плоча неправилног облика, утопљених у кречни малтер. Ниво пода у припрати је за око 0,15 м нижи од пода у броду. Зидани сокл (банак), 2013. године откривен уз северну половину источног зида припрате, у његовој јужној половини није постојао. У јужној половини западног зида очувано је лежиште за дрвену греду од улазних врата, димензија 0,13 x 0,11 м. Покретни налази су били малобројни. На доњој коти слоја светломрке земље нађен је релативно добро очуван гвоздени катанац (сл. 8/3), док је на самом поду пронађен сребрни турски новчић, перфориран, опсечен и излизан тако да није могао бити одређен.⁴

У јужној половини припрате под је највећим делом био уништен прекопавањем трагача за благом. У источном и јужном профилу овог укопа могло се уочити да је под постављен преко већих камених плоча које могу бити или део некадашњег плочника испред првобитне цркве или надгробне плоче. На дну пљачкашког укопа, 0,71 м испод нивоа пода, констатован је скелет (гроб бр. 2). Откривени су лобања, део грудног коша, обе надлактице и део десне подлактице. Доњи делови скелета налазили су се испод пода, који није уклањан, тако да је гроб остао делимично истражен. Налаза у гробу није било, а затечена ситуација јасно указује да је покојник сахрањен пре дозиђивања припрате. Да је припрата саграђена над старијим гробовима показала су и ископавања у сонди 2/14, постављеној са западне стране припрате (сл. 1). Испред улаза у припрату откривен је гроб бр. 1, на дубини

² На самом локалитету фреске је прегледао проф. др Д. Војводић, док их је са фотографија анализирао проф. др Б. Тодић. Аутори користе прилику да захвале уваженим професорима Одељења за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду.

³ Примерак је ископан 1628. године у ковници Кремница (Huszár 1979, 182, кат. 1204).

⁴ Примерке турског новца пронађене приликом истраживања 2014–2015. године одредио је господин С. Срећковић, коме овом приликом срдечно захваљујемо.

од 1 м, мерено од нивоа прага. Скелет је лежао на здравици и оријентацијом пратио зидове цркве. Испитан је само западни део гроба (лобања, део кичменог стуба и надлактице), будући да остатак подилази под темељ припрате. На приближно истој дубини у јужном делу сонде делимично је истражен и гроб бр. 3. Осим потколеница са стопалима и делова бутних кости, остатак скелета залази у западни профил сонде. Приликом укопавања овог гроба или приликом изградње припрате поремећен је бар још један гроб, будући да је недалеко од левог стопала покојника у гробу бр. 3 пронађена оштећена лобања. Налаза у откривеним гробовима није било, тако да време укопавања није поуздано установљено.

Откриће фресака у цркви, њихова старост, квалитет и значај, условили су промене првобитних планова археолошких радова на Ђурићим хелијама. Наиме, након договора са стручњацима Републичког завода за заштиту споменика културе и Завода за заштиту споменика културе из Крагујевца, као и са представницима локалне самоуправе и Српске православне цркве, уместо предвиђеног затрпавање ископа, одлучено је да се даљи радови одвијају у складу са планираном реконструкцијом цркве и конзервацијом фресака на зидовима. Како би се отклонили узрочници влаге штетне по живопис и омогућило њихово сушење пре зимских мразева, зидови су споља и изнутра ослобођени од наслага шута. Затим је над црквом подигнута заштитна конструкција и на крају је обављена превентивна конзервација фресака.⁵

Са спољне стране цркве за ископавања су одређене површине (сл. 1), означене као сонде 5/14 (7 x 1,60 м уз источни зид), 6/14 (11,5 x 1,40 м, простор између цркве и конака и уз јужни зид припрате) и 7/14 (10 x 1,20 м, уз северни зид цркве). У сондама 6/14 и 7/14 ископавања су прекинута након уклањања шута, на појединим местима дебљине и до 2 м, док су у сонди 5/14 радови обављени у већој мери и констатована сложенија стратиграфска слика. У овој сонди је, након уклањања шумског хумуса и шута, на релативној дубини од 0,80 м започето са ископавањем слојева светломрке земље са ситним каменом (сипар), ерозијом наталожених уз цркву низ падину са источне стране. Уочена су два слоја сипара – горњи, са већом концентрацијом камена, дебео од 0,70 до 1 м и доњи, дебљине до 0,40 м. У првом слоју било је знатно више покретних налаза: уломака грнчарије, међу којима и посуда од мајолике и фајанса које се оквирно могу датовати у раздобље XVI–XVII

⁵ Превентивну конзервацију фресака обавила је Б. Шаренац, конзерватор волонтер Завода за заштиту споменика културе у Крагујевцу, под надзором мр М. Станисављевића, сликара конзерватора-рестауратора Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду.

века, затим животињских костију и неколико кованика и гвоздени нож (сл. 8/4). У доњем слоју сипара било је мало уломака грнчарије, за сада хронолошки неодређене. На појединим местима између слојева сипара констатован је прослојак црвенкасте земље у којој је било делова црепуља. Након уклањања сипара, на релативној дубини од 1,90 м, код темења апсиде дошло се до поплицања направљеног од неправилног плочастог камена (сл. 5). Ниво овог поплицања је око 0,50 м виши од нивоа пода у олтарском простору цркве. Даља ископавања су обустављена, а детаљно чишћење плочника остављено је за следећу археолошку кампању.

Сл. 5. Сонда 5/14 источно од цркве, поглед са севера

Fig. 5. Monastery church. Exterior from the north-east. Trench 5/14

Осим радова у цркви и око ње, у 2014. години настављено је са истраживањима манастирског конака, откривеног претходне године (Радичевић, Миливојевић 2013, 87–90, сл. 9–11). Западно од конака, настављено је површинско праћење потпорног/оградног зида који је откривен у дужини од 7 м (сл. 1). Ширина зида износи око 0,70 м, а очуван је у висини од једног до два реда камена, везаног кречним малтером лошег квалитета. Уз источно лице овог зида постављена је сонда 4/14, дужине 4 м и неједнаке ширине (северна страница 2,70 м, јужна 1,90 м). Унутар ископа уклоњен је само шут до некадашњег нивоа порте, а потом су радови обустављени.

Конак је саграђен непосредно уз цркву, источном страном укопан у падину. До цркве је остављен само пролаз широк око 1,20–1,40 м. Уклањањем шута из овог пролаза, на северном зиду конака откривена је ниша окренута цркви (дим. 0,38 x 0,40 м). Димензије конака износе 11,25 x 10,25 м, а начин зидања личи на зидање припрате и ојачања рамена апсиде. Ви-

Сл. 6. Манастирски конак, поглед са североистока

Fig. 6. Living quarters. Interior looking westwards

синска разлика између источног и западног зида указују да је конак могао имати спрат коме се са источне стране приступало са нивоа терена, док се у просторије у приземљу улазило са запада. Један од преградних зидова по правцу исток-запад откривен је већ прве године, тако да је установљено постојање две просторије (означене као јужна просторија 1 и северна просторија 2). Наставком радова у 2014. години, откривена су два преградна зида оријентисана север-југ, након чега су издвојене још две просторије, означене као просторије 3 и 4 (сл. 1 и 6).

Зид између просторија 1 и 4 грађен је каменом везаним блатом, другачије од свих осталих зидова и очигледно је накнадно уметнут, након чега је првобитна дужина просторије 1 смањена за 2 м. Западно лице овог зида сачувано је у висини од 1,80 м, док му источно недостаје. Због тога је претпостављено да је простор до првобитног источног зида просторије у целини био испуњен каменом и земљом. На тај начин највероватније је формирана подлога за просторију која се налазила на нивоу спрата, гледано са запада.

Првобитни источни зид просторије 1 (преградни зид између просторија 3 и 4) је откривен на дубини од 0,30 м, а сачуван је у висини од 2 м, што показује колико је источни део конака укопан у падину. На њега се према

истоку наставља просторија 3 у ширини од 1,20 м. За разлику од претходног зида, источни зид ове просторије (источни зид конака у целини), ширине 0,70 м, очуван је у висини од једног реда камена и није дубље укопан у падину. Очигледно је да се преко ове просторије, највероватније ходника, а можда чак и отвореног трема, приступало спратном делу објекта изнад просторија 1 и 2. Унутар овог простора откривена је мања површина (0,49 x 0,42 м) малтерног пода, који је око 2,50 м виши од коте пода делимично очуваног у просторији 1.

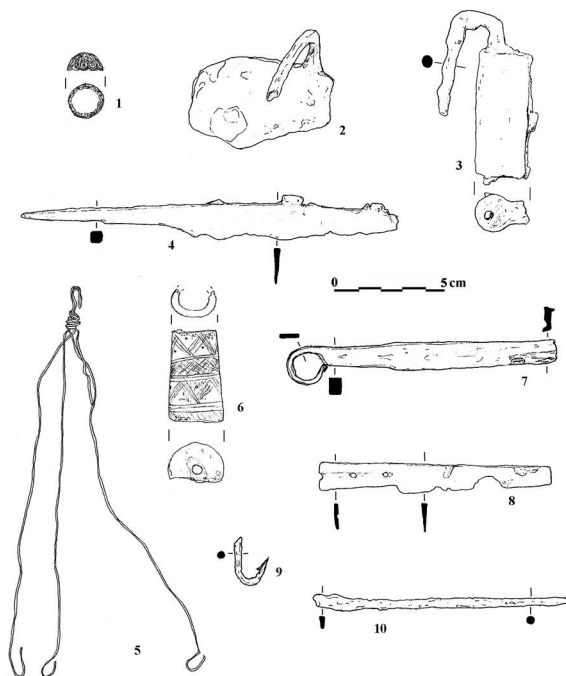
Досадашњим радovima у конаку истражена је само просторија 1, димензија 3,30 x 5,10 м (сл. 7), док су у осталим просторијама ископавања тек започета. Унутар ове просторије, испод површинског слоја шумског хумуса, ископан је слој тамномрке земље са шутом, дебљине око 0,45 м у западном делу и 1,30 м у источном делу просторије. У слоју су пронађени разни метални предмети (држач за кандило од бронзане жице, гвоздени кључ, нож, удица, игла – сл. 8/5, 7–10), коштана дршка украшена урезивањем (сл. 8/6), уломци кухињске и трпезне грнчарије и животињске кости. Ипод овог слоја се наишло на слој светломрке земље про-

шаран грумењем кречног малтера. Дебљина слоја је износила до 0,50 м, а грнчарија нађена у њему није се разликовала од оне из слоја тамномрке земље. Слој светломрке земље је у југоисточној четвртини просторије налегао на здравицу, док је у југозападном углу испод њега откривена површина покривена кречним малтером (дим. 1,90 x 1,20 м), за који је претпостављено да одговара некадашњем поду (сл. 7).

Сл. 7. Унутрашњост просторије 1, поглед са истока

Fig. 7. Living quarters. Interior looking westwards. Room 1

Сл. 8. Налази из цркве (1–3), сонде 5/14 (4) и конака (5–10)

Fig. 8. Finds from the monastery church (1–3), trench 5/14 (4) and the living quarters (5–10)

Ситуација је била сложенија у северној половини просторије, где је испод слоја светломрке земље са грумењем малтера откривен зид, очигледно старији од свих осталих зидова (сл. 7). Овај зид се пружао правцем исток–запад, готово паралелно са северним зидом просторије, удаљен од њега око 0,15 м. У уском простору између старијег зида и северног зида просторије, при дну слоја светломрке земље, нађена су два новчића, од којих је један посребрена имитација денара Фердинанда I (1526–1564), а други акча султана Мехмеда III (1595–1603).⁶ У истом слоју, ближе северозападном углу просторије, нађена су још два новчића: денар Фердинанда I (1526–1564)⁷ и полугрош Лудвига II Јагелонца (1506–1526), краља Угарске и Чешке.⁸

⁶ Примерак је кован у Амиду – Дијарбакиру (Srećković 2002, 51–52; Srećković 2007, 26, crtež 03).

⁷ Ковница Кремница, година ковања није сасвим јасна 155? (Huszár 1979, 143, кат. 935).

⁸ Година ковања није читка, ковница Свидница (Kałowski 1963, 79, kat. 59 a, b).

Старији зид је делимично очуван, у висини једног реда камена везаног блатом. Откривен је у дужини од 3,13 м и ширини од 0,66 м. Са јужне стране и западне стране овог зида ископаван је слој веома компактне светломрке земље са ситним каменом, чија дебљина је износила до 0,10 м. Овај слој је у североисточној четвртини просторије непосредно налегао на здравицу, док је у северозападној четвртини покривао слој тамномрке земље са грумењем гаражи. Ископавањем слоја са интензивном гаражи у северозападном углу просторије, на површини приближних димензија 3,20 x 1,40 м, наишло се на танак слој црвено запечене земље, испод кога је констатована здравица. Оба слоја (тамномрке земље са гаражи и црвено запечене земље) подвлаче се испод северног зида просторије 1. Идентична стратиграфска слика уочена је и у сонди 3/14, унутар просторије 2. Ови слојеви су старији и од најстаријег зида у просторији 1. Нажалост, о њиховом датовању за сада не можемо рећи ништа одређеније, будући да су у потпуности били без покретних налаза.

У унутрашњости просторије 1 откривена је још једна занимљива целина. Ради се о конструкцији димензија око 2,20 x 0,50 м, направљеној од насатице поређаног плочастог камена (сл. 7). Била је покривена хоризонтално положеним каменим плочама. Налазила се по средини западне половине просторије, ближе улазу. Унутар конструкције је формиран узан и плитак правоугаони простор, ширине 0,20–0,30 м и дубине 6–7 цм. Покретних налаза није било. Намена ове конструкције није разјашњена, а остало је и отворено питање њеног датовања. Поуздано је установљено само да је укопана кроз горе поменуте слојеве старије од зидова, а откривена је испод нивоа пода у северозападном углу просторије.

Археолошка истраживања у 2015. години

Археолошки радови у последњој кампањи изведени су у складу са потребама будућих конзерваторско-рестаураторских захвата на цркви. На првом месту, планирано је откривање темеља, како би били сагледани и на одговарајући начин документовани. Због тога су ископавања настављена у постојећим сондама око цркве.⁹ Са источне стране је довршено откривање попличања, за које се испоставило да је сачувано само уз апсиду у дужи-

⁹ Истраживања су трајала од 20. 07. до 09. 09. 2015. године. Обавила их је иста археолошка екипа као и претходне године, појачана Н. Шошићем, кустосом Народног музеја у Смедеревској Паланци. Организовале су их и финансирале исте установе као и раније.

Сл. 9. Простор између цркве и конака

Fig. 9. Space between the monastery church and the living quarters

ни од око 2,30 м, док у јужном и северном делу сонде недостаје. На јужном крају овог ископа откривен је део зида за који је закључено да је старији од цркве (сл. 5). Пружа се правцем исток–запад, ширина му износи 0,70 м, а очуван је у висини једног реда камена. На истоку залази у профил ископа, док се на другој страни „подвлачи” под цркву. Над њим је подигнуто јужно ојачање рамена апсиде, призидано уз првобитну цркву. Даље у правцу запада овај зид је откривен у простору између цркве и конака, где се јасно уочавало да је његова северна половина пресечена укопавањем темеља цркве (сл. 9).

У северном делу сонде 5/14 откривена је темељна зона ојачања призиданог уз раме апсиде. Горња kota темеља ојачања приближно је у нивоу поплочања уз апсиду, а сам темељ је у виду проширене стопе од камена повезаног блатом и кречним малтером. Приликом његове градње оштећена је старија конструкција од плочастог камења формирана у виду двосливног крова, која се пружа у правцу југоисток–северозапад и залази у источни профил сонде (сл. 5). Намена ове конструкције, која је била испуњена сипаром, без налаза, остаје непозната. Северно од ње, у самом североисточном углу сонде наишло се на гроб (означен као гроб бр. 8). Делимично је откривен, будући да је већим делом залазио у источни профил ископа. Рака је укопана кроз сипар, у здравицу, а камење насатице постављено око скелета чинило је једноставну гробну конструкцију. Кости су сачуване у веома лошем стању, тек неколико ребара и део надлактице десне руке. Уз кости су нађени гвоздени клинови са остацима дрвета, на основу чега је закључено да је сахрана обављена у сандуку. У земљи којом је рака била испуњена нађен је новац

опредељен као фалсификат турске акче, за који је на основу натписа претпостављено да је урађен током владавине султана Ибрахима (1640–1648).¹⁰

Радови су настављени и на простору између цркве и конака (сонда 6/14). Завршено је ископавање шута, највећим делом уклоњеног претходне године. Испод шута је ископан слој тамномрке земље са грумењем кречног малтера, дебљине до 0,20 м. На горњој коти овог слоја нађен је сребрни динар Фердинанда I (1526–1564), кован 1558. године.¹¹ У слоју тамномрке земље пронађен је велики број делова зелено глеђосаних керамичких пећњака, као и уломака кухињских и трпезних посуда. Испод њега се наишло на слој сипара, дебљине до 0,15 м, у коме је нађено неколико гвоздених клинова и уломци грнчарије у знатно мањем броју него што их је било у тамномркој земљи. За слој сипара је закључено да је идентичан са поменутим доњим слојем сипара источно од цркве. У њега је укопан темељ северног зида конака, на основу чега је закључено да он одговара нивоу терена око цркве у време изградње конака. Након његовог уклањања откривени су остаци поменутог старијег зида, који се простира у сонди 5/14 и даље на исток (сл. 9). Између овог зида и северног зида конака ископавања су заустављена на нивоу компактне светломрке земље. На том нивоу нађен је новчић који се оквирно може приписати касноантичком раздобљу. Међутим, само на основу тог налаза, без наставка ископавања и нових података, било би преурањено говорити о датовању слоја до кога се стигло. На исти начин, отворено је остављено и питање датовања старијег зида који је претходио цркви и конаку.

Током последње кампање ископавања су у највећој мери обављена на простору северно од цркве. На северном зиду је откривен сокл широк 0,30 м и висине до 0,35 м. Испод сокла је почињао темељ који се пружао до различите дубине од 0,40 м до 0,66 м. Темељни ров је имао укошену страну и постепено се сужавао према дну. Сам темељ је формиран од камена који је заливен кречним малтером и то тако да простор између камена није сасвим попуњаван, па су у темељу уочљиве и шупљине.

Темељ припрате није укопан у здравицу, као што је то случај са темељом цркве, већ у тамномрку земљу која је чинила испуну старијих гробова укопаних испред првобитне цркве. Другачије је и грађен од темеља цркве, у виду проширене темељне зоне од камена везаног лошим кречним

¹⁰ О типовима акчи султана Ибрахима (Srećković 2009, 85).

¹¹ Ковница Кремница (Huszár 1979, 143, кат. 935).

Сл. 10. Надгробне плоче северно од цркве
 Fig. 10. Tombstones, northwards from the monastery church

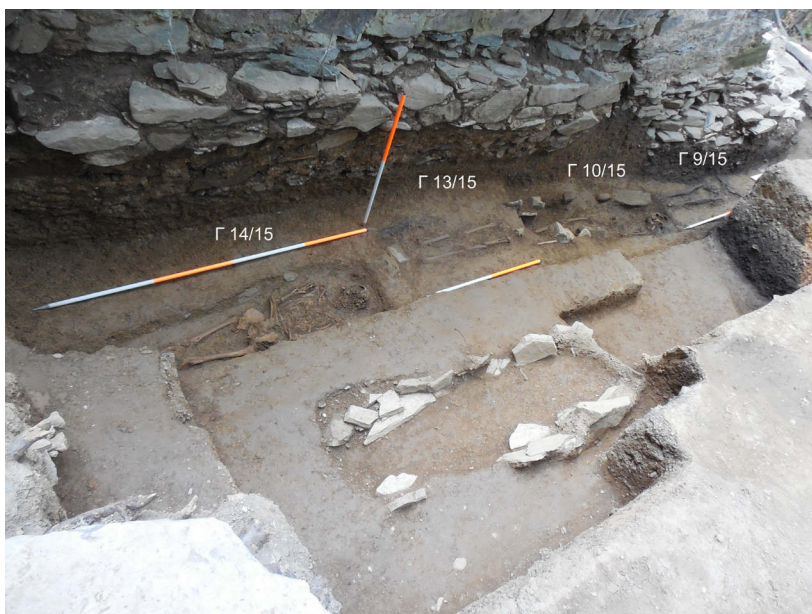
малтером и блатом. У односу на надземне делове северног и западног зида, темељне зоне биле су проширене и до 0,50–0,60 м. Будући да је пад терена био израженији и дубина укопавања темеља варира, од 0,50 м на источном крају до 1,30 м код југозападног угла припрате.

Осим откривања темеља цркве и припрате, у сонди 7/14 и њеном северном проширењу, вршено је и истраживање манастирске некрополе. На ископаваној површини документовано је 12 гробних целина. Гробови приписани најмлађој фази сахрањивања (гробови бр. 4, 5, 6, 7 и 11) били су покривени надгробним плочама (сл. 10). Покојници су слободно укопавани (гробови бр. 4, 5, 9 и 11), али је било сахрана и у дрвеним сандуцима (гробови бр. 6, 8, 10, 13 и 14). У појединим гробовима око скелета је поређано камење у виду једноставних гробних конструкција (бр. 10 и 11) или појединачно камен изнад главе (бр. 4). Умрли су сахрањени у опруженом ставу на леђима, по правилу са рукама на грудима или стомаку. Само је у гробу бр. 11 једна рука била на грудима, а друга на стомаку.

Гробови су откривани један поред другог, али и један преко другог, што указује на сахрањивање у дужем временском периоду и различитим хоризонтима сахрана (сл. 11 и 12). Гроб бр. 14 се налазио делимично испод гроба бр. 12, а овај гроб је поремећен укопавањем гроба бр. 6. Изнад гроба

Сл. 11. Грбови бр. 4–7
северно од цркве
Fig. 11. Graves Nos. 4–7,
northwards from the
monastery church

Сл. 12. Грбови бр. 9–10 и 13–14 северно од цркве
Fig. 12. Graves Nos. 9–10 and 13–14, northwards from the monastery church

Сл. 13. Надгробни споменик Јована спахије
Fig. 13. Tombstone of Jovan spahija

бр. 15 налазио се гроб бр. 13, а оба су пресечена са упоком гроба бр. 10. Делимично изнад гроба бр. 10 налазио се гроб бр. 4.

На истраженој површини откривено је пет надгробних плоча, положених тако да прате оријентацију цркве. У источном делу ископа ниво терена на коме су лежале био је за око 0,40 м виши од првобитног нивоа терена око цркве, на који указује поплочање уз апсидални зид. Како би надгробници били водоравни, будући да је терен падао према западу, испод западног краја сваке плоче наслаган је камен којим су нивелисане.

На једној од откривених плоча уклесан је натпис († въ л(ѣ)то зр · мв · престаѡисѣ раѡъ б(о)жи іѡанъ спахїа м(ѣ)с(е)ца ѡк(то)врїа · д) који сведочи о сахрани спахије Јована 4. октобра 1633. године (сл. 13). Након подизања ове плоче откривени су остаци три покојника. Већим делом испод надгробника налазио се скелет приписан гробу бр. 6, приликом чијег укопавања су поремећене кости покојника у гробу бр. 12. Остаци трећег покојника (гроб бр. 11) делимично су били испод надгробне плоче (сл. 14).

Антрополошка анализа откривених скелета још увек није урађена, тако да недостају прецизни подаци о узрасту и полу сахрањених. Једино се на основу гробних налаза у гробу бр. 6 може закључити да је припадао особи женског пола. Уз лобању је нађена једна цела и друга фрагментована сребрна наушница, док су се на лобањи сачували делови тканине украшене ситним кружним апликацијама, израђеним од танког сребрног лима. У пределу врата нађена су два сребрна лоптаста дугмета, од којих је једно ажурирано. Треће, знатно крупније, позлаћено дугме, украшено уздужним

Сл. 14. Гробови бр. 6, 11 и 12 северно од цркве

Fig. 14. Graves Nos. 6, 11 and 12, northwards from the monastery church

ребрима, пронађено је у пределу левог рамена. За датовање овог гроба од посебног значаја су наушнице (сл. 15), које се према аналогијама могу приписати XVII stoleћу (Бајаловић–Хаџи-Пешић 1984, 37, 115, Т. XXXI/3; Иванић 1995, 73–74, кат. бр. 225). Остали налази нису погодни за прецизније хронолошко одређење. Изузимајући новац из гроба бр. 8, иста слика је и са налазима из других гробова. Ради се о четири лоптаста дугмета из гроба бр. 11, ситним копчама типа мамбрете нађеним у гробовима бр. 4 и 12 и гвозденој пређици из гроба бр. 4. Сви припадају предметима који остају у употреби током дужег временског периода, тако да сами по себи нису хронолошки осетљиви (Зечевић 2006, 119–123 (тип 1), 137–138, кат. бр. 138 (тип 5), са старијом литературом).

На истраженој површини свакако су најмлађи гробови са затеченим надгробним плочама. На основу налаза из гроба бр. 6 могу се приписати XVII веку. Истом времену одговара и надгробни натпис Јована спахије, као и новац пронађен у гробу бр. 8, на основу кога би се могло закључити да је сахрањивање трајало до краја stoleћа. На другој страни, засада немамо пре-

Сл. 15. Гроб бр. 6, наушница
Fig. 15. Grave No. 6, an earring

цизан одговор на питање када је са сахрањивањем започето. Најстарији међу истраженим гробовима (гробови бр. 14 и 15, као и гробови испод припрате) били су без налаза, па тако и без прецизнијег хронолошког одређења. На основу прелиминарне анализе сачуваних фресака манастирска црва је највероватније живописана почетком XV века. Највероватније је већ од тог времена и простор са западне и северне стране цркве коришћен за сахрањивање.

Покретни налази сведоче да се у манастиру живело током XVI и XVII века и да је по свој прилици запустео крајем XVII века. Резултати археолошких истраживања показују да је пре тога бар једном био привремено напуштен. О томе сведочи слој сипара изнад првобитног нивоа око цркве, након чијег наслојавања је уследило дозиђивање припрате и изградња конака, можда и у истој грађевинској фази. Када се то тачно

догодило, још увек није поуздано установљено. Засада је сигурно само да је сипар наслојен након изградње цркве, а пре XVII века, будући да су гробови тог времена укопавани у већ формиран слој.

У турским дефтерима из XVI века наводе се три манастира за којима би се могло трагати у најближем окружењу. Два су забележена у Јарменовцима – Свети Никола и Свети Архангел (Аличих 1984, 1985, I–349, 391; II–250; III–40, 260). Трећи је Манастир Светог Николе код Шаторње, чији је други назив био *Ђурановић* (Аличих 1984, 1985, I–298, 393, II–250, III–41). Ниједан од ових манастира до сада није поуздано убициран. Узимајући у обзир да се Ђурине ћелије данас налазе на самој граници између Јарменоваца и Манојловаца, највероватнијом се чини могућност да је на овом локалитету откривен један од јарменовачких манастира.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Аличић, Ахмет.** 1984, 1985. *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI века*, Чачак: Историјски архив.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, Марија.** 1984. *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Београд: Музеј града Београда.
- Зечевић, Емина.** 2006. *Накит Новог Брда*, Београд: Народни музеј у Београду.
- Иванић, Бранка.** 1995. *Накит из збирке Народног музеја од почетка 15. до почетка 19. века*, Београд: Народни музеј у Београду.
- Kalowski, Tadeusz.** 1963. *Tysiąc lat monety polskiej*, Krakow: Wydawnictwo literackie.
- Радичевић, Дејан и Владан Миливојевић.** 2013. Ћурине ћелије у Манојловцима, прелиминарни резултати археолошких истраживања 2013. године, *Шумадијски записи* VII: 79–94.
- Srećković, Slobodan.** 2002. *Ottoman mints & coins*, Beograd: S. Srećković.
- Srećković, Slobodan.** 2007. *Akches, Vol. 5, Mehmed III – Mustafa I, 1003–1032 AH*, Beograd: S. Srećković.
- Srećković, Slobodan.** 2009. *Akches, Vol. 6, Murad IV – Ahmed III, 1032–1143 AH*, Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.
- Huszár Lajos.** 1979. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, München: Battenberg.

Dejan Radičević

University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Department of Archaeology

Vladan Milivojević

National Museum, Aranđelovac

Dejan Crnčević

The Institute of History, Belgrade

**ĐURINE ĆELIJE AT THE RUDNIK MOUNTAIN:
PRELIMINARY RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL
RESEARCH IN 2014 AND 2015**

Key words: *Rudnik mountain, Đurine ćelije, monastery,
church, wall painting, necropolis, tombstones*

During the last two years, we have continued archeological excavations of the remnants of a monastery at the site of Đurine ćelije, in the village of Manojlovci, on the northern slopes of the Rudnik mountain (Fig. 1). We have completed examination of the church's interior down to the level of the floor, made of stone slabs (Figs. 2 and 3). Within the altar, we have discovered a circularly walled and plastered pedestal of the Holy Table, as well as a pit in the diaconicon that could be a hidden chamber. We could not establish the date when the floor slabs that once had covered the pit were removed. Movable finds in the interior of the church were rare. (Fig. 8/1-3).

The wall painting on the southern walls is much better preserved than the one in the northern part. The relationship between the painting parts in the nave and in the altar suggests that the altar screen had already been installed when the painting of the church took place. On the apsidal wall, the frescoes are conserved to a height of 1,57 m. There, we find a partially conserved composition of the *Service of the Archiereuses* (Fig. 4) that stands above a faintly visible painted socle with a representation of pleated draperies.

According to preliminary estimates, the frescoes in the church at Đurine ćelije possess a high artistic quality and could be dated back to the first decades of the 15th century. Given the lack of other elements that could enable a more precise dating of the church, chronological determination of the wall painting roughly corresponds to the time of the construction of the church itself. On the other hand, some coins of emperor Ferdinand II (1619–1637), found in the nave, immediately

over the floor could, could help us to determine the period until which the church was still in service.

Construction of a narthex, on the western side of the church, belongs to a later constructional phase. During excavations of its interior, as well as during works on the exterior side of the western wall, we realized that it was constructed over some older graves.

On the eastern side of the church, as well as in the space between the church and the living quarters/dormitory, we discovered a part of a wall that belonged to an object that is older than the church and the living quarters (Figs. 5 and 9), but the question of its dating remains open.

We have continued research of monastery living quarters, discovered last year (Fig. 6). We have completed examination of Room 1, the dimensions of which are 3,30 x 5,10 m (Fig. 6), but have only initiated excavations in other rooms. In Room 1, we have discovered a remnant of a wall and some strata that are older than the living quarters, but we cannot be more specific about their dating, since we found no movable finds.

During the last campaign, in the space northwards from the church, we have also examined the monastery's necropolis. The examined graves suggest that burials took place over a long period of time and in various layers (Figs 11 and 12). In the examined area, the youngest were the graves with tombstones (Fig 10) and on one of those we found an inscription about the burial of spahija Jovan, that took place on October the 4th, 1633 (Fig. 13). On the basis of this slab and finds from Grave No. 6, the youngest graves can be dated back to the 17th century. On the other hand, we cannot say now when the burials started. The oldest among examined graves (Graves Nos. 14 and 15, as well as those below the narthex) were without finds, and therefore, without a possibility of a precise dating. If we take into account that the church was painted at the beginning of the 15th century, it is most likely that from that period on, the space to the west and north side of the church was used as a burial site. In general, the archeological material reveals that life continued during the 16th and 17th centuries but that the monastery was most probably abandoned at the end of the 17th century. Turkish censuses (*defteri*) from the 16th century list three monasteries in the immediate surroundings (two in the village of Jarmenovci and one in the neighboring village of Šatornja), but none was reliably located. If we bear in mind that the site of Ђурине ћелије sits on the very frontier between Jarmenovci and Manojlovci, it is most likely that we have discovered in this site one of the monasteries mentioned for this village.